

MARIAM SARGSYAN
UNIwersYTET ZIELONOGÓRSKI
E-MAIL: M.SARGSYAN93@GMAIL.COM
ORCID:0000-0002-0661-3700

Henryk Jakubanis,
Znaczenie starożytnej filozofii
dla współczesnego światopoglądu –
komentarz do przekładu*

Abstract: The paper presents the translator's commentary on the article by Henryk Jakubanis titled *The Importance of Ancient Philosophy for the Modern Worldview*. First, the commentary addresses the importance of translating the article. Second, it briefly outlines the main ideas of the article and their interrelations. Third, the translator's main remarks are presented.

Keywords: Henryk Jakubanis, philosophical crisis, revival of ancient thought, nationality, antiquity, christianity

* Niniejsza praca jest wynikiem realizacji projektu Narodowego Centrum Nauki pt. *Henryk Jakubanis (1879–1949) jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji* (nr 2020/39/O/HS1/01798).

Wstęp

Henryk Jakubanis (1879–1949) był polskim historykiem filozofii, specjalizującym się w filozofii starożytnej. Życie Jakubanisa dzieli się na dwa duże okresy – kijowski i lubelski¹. Większość swoich prac badacz napisał w okresie kijowskim, w języku rosyjskim, dlatego dla polskiego czytelnika są one w większości nieznane.

Pierwszy przekład z języka rosyjskiego na polski dotyczy historycznofilozoficznej części pracy Jakubanisa pt. *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*². Praca ta należy do najwcześniejszych w spuściźnie badacza i jest dziełem, z którym jego nazwisko zostało na wiele lat trwale związane w środowisku rosyjskojęzycznym. Przekład ten ma trojakie znaczenie: z jednej strony stanowi istotny wkład w badania nad dorobkiem Jakubanisa, z drugiej jest cennym źródłem informacji na temat życia oraz filozofii myśliciela z Akragas w języku polskim, z trzeciej zaś pokazuje charakterystyczną dla początku XX wieku metodologię badań historycznofilozoficznych w Kijowie.

Niniejszy, drugi przekład dotyczy artykułu Jakubanisa pt. *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*³, który jest opublikowaną wersją wygłoszonego przez niego wykładu z października 1910 roku. Tekst ten ma zasadnicze znaczenie dla rekonstrukcji poglądów historycznofilozo-

¹ Zob. Mariam Sargsyan, „Henryka Jakubanisa (1879–1949) kijowski okres życia i twórczości historycznofilozoficznej”, *In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką* 17 (2023): 215–233; Mariam Sargsyan, „Henryk Jakubanis (1879–1949) – historyk filozofii greckiej między Kijowem i Lublinem”, *Roczniki Humanistyczne* 72(3) (2024): 77–95.

² Henryk Jakubanis, *Empedokl: filosof, vrach i charodej. Dannyedlja ego ponimanija i ocenki* (*Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*) (Kijów: „Uniwersyteckie Izwiestija”, 1906) (odbitka); Henryk Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*, przekł. i red. Mariam Sargsyan, Adrian Habura (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2024).

³ Henryk Jakubanis, „Znaczenie drevnej filosofii dlja sovremennogo miroponimanija” („Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu”), *Uniwersyteckie Izwiestija* 10 (Kijów, 1910): 1–21.

ficznego uczonego oraz ujawnia jego skłonność do popularyzacji myśli starożytnej zarówno na polu teoretycznym, jak i praktycznym⁴.

Rekonstrukcja treści artykułu

Na początku wykładu, a tym samym także artykułu, Jakubanis odwołuje się do swojego wcześniejszego wykładu, który został opublikowany we wrześniu tego samego roku i dotyczył historii rozwoju sylogizmu⁵. Odwołanie to było dla niego istotne, ponieważ w ówczesnych badaniach nad sylogizmem, idąc za Nikołajem Grottem⁶ – opiekunem naukowym swojego promotora na Uniwersytecie Moskiewskim, Aleksieja Gilarowa⁷ – stawiał tezę o powrocie tych badań do jego twórcy, Arystotelesa. Uzasadnieniem tej tezy były prace K. Prantla, F. Trendelenburga, F. Ueberwega, Ch. Sigwarta. Powrót ten był, według Jakubanisa, oznaką ogólnego zwrotu ku antykowi⁸, który stanowi główny punkt ciężkości artykułu.

Omówiwszy stan ówczesnych badań nad sylogizmem, Jakubanis zaznaczył ogólny wzrost zainteresowania starożytnością, a w szczególności historią filozofii starożytnej, o czym świadczą według niego prace H. Rittera, Ch. Brandisa, E. Zellera i innych. Pogłębianie wiedzy historycznej jest jednak niewystarczające, aby móc filozofować w duchu starożytnym, a to zdaniem badacza było istotne, aby wyjść z ówczesnego kryzysu filozofii, który dostrzegał.

⁴ Zob. Mariam Sargsyan, „Henryk Jakubanis as a Promoter of Greek Thought”, *Logos* 124 (2025): 70–91 (in Lithuanian and English).

⁵ Henryk Jakubanis, „Ocenka sillogizma v glavnejšie momenty ee istorii” („Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego”), *Uniwersitetskie Izwiestija* 9 (Kijów, 1910): 1–18.

⁶ Nikołaj Jakowlewicz Grot (1852–1899) – rosyjski filozof i psycholog, profesor Imperatorskiego Uniwersytetu Moskiewskiego.

⁷ Aleksiej Nikiticz Gilarow (1856–1938) – rosyjski filozof, literaturoznawca i pedagog. Od 1887 r. wykładowca Uniwersytetu Kijowskiego, w 1891 r. został profesorem. Większość prac Gilarowa jest poświęcona filozofii starożytnej i średniowiecznej.

⁸ Temat zwrotu ku antykowi Jakubanis poruszał również w późniejszych polskich tekstach. Zob. Henryk Jakubanis, Anton Antweiler, „Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles”, *Nauka Polska* 22 (1937): 342–347; Henryk Jakubanis, „Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy”, *Nauka Polska* 24 (1939): 191–199.

Kryzys ten według Jakubanisa wynikał z kilku przyczyn: specjalizacji badań naukowych, jednostronności myślenia, zawężenia poglądów, oddalenia od poszukiwania mądrości, od skonstruowania całościowego i harmonijnego światopoglądu, od życia zgodnie z wyznaczonymi zasadami. Wszystko to zdaniem badacza doprowadziło myśl filozoficzną do trojakiej dysharmonii: myśli z myślą; myśli z uczuciem i wolą; słowa z czynem, która wyraża się konsekwentnie w trojakim rozdzwieku, a więc: rozdzwieku w sferze naukowo-teoretycznej; rozdzwieku umysłu, uczuć i woli; rozdzwieku teorii i praktyki.

Dysharmonia stanowiła istotę poglądu Jakubanisa na kryzys ówczesnej myśli filozoficznej. Rozdzwiek w sferze naukowo-teoretycznej przejawia się na przykład w poglądach na naukę – w kwestiach dotyczących jej celów, metodologii, znaczenia, miejsca w kulturze itd. Rozdzwiek między umysłem, uczuciami a wolą przejawia się w niezgodności naukowych, filozoficznych, religijnych, estetycznych oraz wszelkich innych dążeń – a więc poszczególnych aspektów duchowości współczesnego mu badacza, jak również ogólnie człowieka. Co zaś dotyczy rozdzwieku między teorią a praktyką, to ten aspekt stanie się zrozumiały, kiedy zwrócimy uwagę na to, jak Jakubanis pojmował filozofię i konsekwentnie naturę działalności filozofa. Filozofia według Jakubanisa jest „objawem twórczości duchowej, w którym znajduje swój wyraz świadome siebie dążenie do całkowitego ujęcia rzeczywistości na podstawie jednolitego poglądu na świat i życie w najszerszym tych wyrazów znaczeniu”⁹. Filozof zaś „musi wnosić w życie te zasady, którym służy na polu teoretycznym, musi roztaczać wokół siebie tę duchową atmosferę, jaką się karmi i oddycha jego umysł w ciszy jego gabinetu”¹⁰. Zdaniem Jakubanisa filozofia ma więc nie tylko wymiar teoretyczny, lecz również praktyczny, czego brak dostrzegał w ówczesnych sposobach jej uprawiania.

Myśl starożytna w ujęciu Jakubanisa miała inne cechy niż ta jemu współczesna. W przeciwieństwie do tej ostatniej, charakteryzującej się wspomnianą wyżej trojaką dysharmonią, filozofia starożytna miała w sobie „trojaką harmonię: myśli z myślą; myśli z uczuciem i wolą; słowa z czynem”¹¹. Jakuba-

⁹ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanisa w latach 1902–1945, Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, sygn. 2933, k. 448.

¹⁰ Jakubanis, „Znaczenie drevnej filosofii dlja sovremennogo miroponimanija”: 14.

¹¹ Tamże: 12.

nis przywołał również inne cechy starożytnego sposobu uprawiania filozofii, takie jak: uniwersalizm, szczerość, zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów oraz plastyczny obiektywizm.

Porównując ówczesny sposób uprawiania filozofii ze starożytnym, Jakubanis doszedł do wniosku, że niezbędne jest odrodzenie wartości antyku¹². Wygłoszony zaś postulat odrodzenia myśli starożytnej, którego trzy główne części składowe to: „narodowość, antyk i chrześcijaństwo”, Jakubanis omówił w ślad za Tadeuszem Zielińskim. Narodowość, ponieważ zgodnie z poglądem polskiego filologa klasycznego: „Każdy z nas ma dwie ojczyzny: jedna – to kraj, w którego imieniu nazywamy siebie; druga – to antyk”¹³. Odpowiedź na pytanie, czemu niezbędną częścią odrodzenia było chrześcijaństwo, stanie się zrozumiała, jeśli wskażemy, na czym polegała ta religia według Zielińskiego. Otóż twierdził on, że chrześcijaństwo było nierozdzielnie związane z antykiem, ponieważ religię tę „wyhodował naród grecki; nosi ono dotychczas jego niezatartą na sobie pieczęć”¹⁴.

W swym artykule Jakubanis omówił więc kwestie metafizyczne, ówczesny stan filozofii i nauki, przedstawił wartości antyku, zestawiał dwa sposoby uprawiania filozofii – starożytny i współczesny mu – oraz wyraził nadzieję na odrodzenie kultury starożytnej Hellady.

Uwagi redakcyjne

Fakt, że artykuł stanowi publikację wcześniej wygłoszonego wykładu, znalazł również odzwierciedlenie w jego stylu pisarskim. Przed jego wydaniem Jakubanis nie rozbudował swojej argumentacji; widoczne są liczne ślady korzystania z prac innych badaczy, do których jednak brak bezpośrednich odwołań. Nie jest to typowe dla Jakubanisa, który zazwyczaj wskazywał źródła cytatów. W związku z tym w przekładzie, obok przypisów autorstwa Jakub-

¹² Jakubanis również przywołał myśl o nadchodzącym odrodzeniu słowiańskim, idąc za Zielińskim. Nie rozwinął jej jednak, a w innych jego pracach nie ma śladów związanych z panslawizmem.

¹³ Tadeusz Zieliński, *Świat antyczny a my* (Zamość: Z. Pomarański i Spółka, 1922), 96.

¹⁴ Tamże, 98.

banisa, występują także komentarze tłumaczki ujęte w nawiasy kwadratowe, wskazujące źródła, z których najprawdopodobniej pochodzi przywoływana myśl. Ogólnie rzecz biorąc, przypisy są uwspółcześnione i zawierają pełne dane bibliograficzne.

Odpowiedzi Jakubanisa na pytania metafizyczne oraz jego ocena współczesnego stanu myśli filozoficznej były powiązane z poglądami jego opiekuna naukowego, Gilarowa. Na wyszczególnienie przez Jakubanisa cech świata antycznego, podkreślenie znaczenia dziedzictwa antyku dla ówczesnej kultury i nauki oraz sformułowanie postulatu odrodzenia myśli starożytnej niewątpliwie wpływ miał Zieliński. Jeśli chodzi o podręczniki cytowane przez Jakubanisa, większość z nich jest autorstwa zachodnich historyków, filozofów i filologów klasycznych, zwłaszcza niemieckich, których wpływ na jego twórczość był najbardziej znaczący, w szczególności Zeller, Windelbanda i Euckena. Artykuł ten jest jedynym opracowaniem w spuściźnie Jakubanisa, w którym cytowani są polscy badacze: Józef Gołuchowski i Henryk Struve. W niniejszym przekładzie dodano część bibliograficzną, której brakuje w wydaniu oryginalnym, w celu wskazania genealogii myśli autora.

W przekładzie starano się zachować myśl Jakubanisa w takim stylu językowym, jakim posługiwał się sam autor. Niekiedy jednak tłumaczenie przybiera bardziej uwspółcześnioną formę, przy jednoczesnym dążeniu do zachowania treści oryginału. W kwestii tłumaczenia warto zwrócić uwagę na pojęcie światopoglądu, które w języku rosyjskim ma kilka odmiennych odpowiedników. W oryginale Jakubanis posługuje się terminami takimi jak *мировоззрение*, *миропонимание* oraz *миросозерцание*. Wszystkie te złożone pojęcia zawierają częśćkę *мир* (świat), do którego dołączony jest element określający relację podmiotu wobec świata. W pierwszym przypadku jest to *зрение* (widzenie, wzrok, wizja), pochodzące od przestarzałego *воззрение* (pogląd), czyli określenie odnoszące się do sposobu, w jaki patrzymy na świat, którego odpowiednikiem w języku polskim jest słowo „światopogląd”. W drugim przypadku używa się słowa *понимание* (rozumienie), w trzecim zaś *созерцание* (kontemplacja). Zakresy znaczeniowe tych pojęć, jak widać, nie są tożsame. W tekście tłumaczenia, wychodząc z założenia, że w języku polskim nie istnieją odpowiedniki pojęć *миропонимание* oraz *миросозерцание*, zdecydowano się na dodanie w przypisach objaśnień przy

każdym użyciu słowa „światopogląd”, wskazujących, którego pojęcia autor użył w oryginale.

Na przykład tytuł pracy niemieckiego badacza Rudolfa Euckena *Die Lebensanschauungen der grossen Denker* Jakubanis przetłumaczył jako *Мирозерцания великих мыслителей*, czyli „Światopoglądy [rozumiane jako sposób kontemplacji świata] wielkich myślicieli”. Najczęściej jednak w artykule autor posługuje się terminem *миропонимание* (rozumienie świata), pozostającym w napięciu z poglądami chrześcijańskimi, zgodnie z którymi pełne poznanie, a zatem rozumienie świata nie jest człowiekowi dostępne. Być może właśnie dlatego Jakubanis stwierdza w pewnym momencie, że „chrześcijaństwo nie może w pełni zastąpić antyku”¹⁵. Można jednak wnioskować, że termin *миропонимание* jest dla badacza bardziej pełnym wyrazem światopoglądu niż *мирозерцание*. Argumentem może być fragment, w którym pisze on, że przedstawiciele filozofii nowożytnej budowali swój światopogląd, opierając się na sposobie, w jaki kontemplowali świat wyłącznie za pomocą rozumu. To jednak, jak podkreśla badacz, nie było wystarczające, aby zrozumieć świat. Dlatego, jak wskazuje, nie jest to światopogląd, lecz „zdroworozsądkowa konstrukcja myślowa”¹⁶.

Henryk Jakubanis był jednym z głównych popularyzatorów filozofii starożytnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w okresie międzywojennym. Przekład jego artykułu pt. *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* wzbogaca informacje o źródłach jego myśli i inspiracji oraz daje polskiemu czytelnikowi kolejną możliwość zapoznania się z jego twórczością. Ogólnie rzecz biorąc, przekład jest przyczynkiem do badań nad historią filozofii polskiej oraz zawiera otwarte pytania do współczesnej nauki.

¹⁵ Jakubanis, „Znaczenie drevnej filosofii dlja sovremennogo miroponimaniija”: 18.

¹⁶ Tamże: 9.

Bibliografia

- Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanis w latach 1902–1945, Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, sygn. 2933, k. 448.
- Jakubanis Henryk. 1906. *Empedokl: filosof, vrach i charodej. Dannyedlja ego ponimania i ocenki* (*Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*). Kijów: „Uniwersitetskie Izwiestija” (odbitka).
- Jakubanis Henryk. 1910. „Ocena syllogizmu v glawniejšie momenty ee istorii” („Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego”). *Uniwersitetskie Izwiestija* 9 (Kijów): 1–18.
- Jakubanis Henryk. 1910. „Znaczenie drevnej filosofii dlja sovremennogo miroponimania” („Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu”). *Uniwersitetskie Izwiestija* 10 (Kijów): 1–21.
- Jakubanis Henryk. 1939. „Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy”. *Nauka Polska* 24: 191–199.
- Jakubanis Henryk. 2024. *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*, przekł. i red. Mariam Sargsyan, Adrian Habura. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Jakubanis Henryk, Anton Antweiler. 1937. „Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles”. *Nauka Polska* 22: 342–347.
- Sargsyan Mariam. 2023. „Henryka Jakubanis (1879–1949) kijowski okres życia i twórczości historycznofilozoficznej”. In *Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką* 17: 215–233.
- Sargsyan Mariam. 2024. „Henryk Jakubanis (1879–1949) – historyk filozofii greckiej między Kijowem i Lublinem”. *Roczniki Humanistyczne* 72(3): 77–95.
- Sargsyan Mariam. 2025. „Henryk Jakubanis as a Promoter of Greek Thought”. *Logos* 124: 70–91 (in Lithuanian and English).
- Zieliński Tadeusz. 1922. *Świat antyczny a my*. Zamość: Z. Pomarański i Spółka.